

Venlo en andere lo-namen

Ward van Osta

bron

Ward van Osta, *Venlo en andere lo-namen* (Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, Nr. 97). Hasselt 1998

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/osta004venl01_01/colofon.htm

© 2006 dbnl / Ward van Osta

 dbnl i.s.m.

Venlo en andere lo-namen¹

De structuur van de naam *Venlo* is doorzichtig en over de etymologie ervan zijn de naamkundigen het in essentie vrijwel eens. *Venlo* is immers een samenstelling van *ven* en *lo*, elementen die hier, zo neemt men vrij algemeen aan, respectievelijk de betekenis ‘waterplas in de heide’ en ‘bos’ hebben.² Daar de oudste vermelding van Venlo (ca. 1000) *Uennelon* luidt, een datief meervoud, zou de naam dan ‘aan de venbossen’ betekenen.³ VAN BERKEL en SAMPLONIUS gaan voor het eerste lid echter uit van de Mnl. betekenis ‘moeras, veen’ en zij verklaren de naam als ‘bosje in moerassig gebied’⁴, wat dan, wegens de datief meervoud, dient gecorrigeerd als ‘aan de bosjes in moerassig gebied’ of ‘aan de moerasbosjes’.

Beide verklaringen (‘aan de venbossen’ en ‘aan de moerasbosjes’) lijken op het eerste gezicht plausibel, maar natuurlijk kan slechts één van beide (eventueel) de ‘juiste’ zijn. Bovendien hoop ik verder duidelijk te maken dat, zoals wel vaker het geval is, ook in deze kwestie de zaken minder eenvoudig zijn dan ze op het eerste gezicht lijken. Zowel over de traditionele interpretatie van *ven* als over die van *lo* valt immers een en ander op te merken en dat heeft uiteraard repercussies voor namen die met deze elementen zijn samengesteld. Om tot de oerbetekenis van *Venlo* door te dringen zal ik daarom in de rest van mijn betoog eerst het element *ven* behandelen, dan het element *lo* en daarna de combinatie van beide.⁵ Tot besluit wil ik dan de naam kort situeren in de ruimere context van lo-namen.

1 Dit artikel is de schriftelijke versie van een lezing gehouden op het 23ste congres van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde (Venlo, 15 november 1997).

2 DE VRIES 1961:151,258; KÜNZEL 1989:63 passim, 367; CAMPS 1993:8; CLAES 1991:1123, 2038-39, VAN BERKEL 1995:140, 241.

3 Ca. 1000 volgens CAMPS (1993:8), 10de eeuw bij DE VRIES (1961:258), ca. 1100 bij VAN BERKEL (1995:241) en KÜNZEL (1989:367). Alleen DE VRIES (1961:258) en KÜNZEL (1989:367) vermelden expliciet dat het om een datief meervoud gaat.

4 VAN BERKEL 1995:241.

5 Deze korte bespreking van *ven* en *lo* is gebaseerd op VAN OSTA 1994 en VAN OSTA 1997. Voor een meer uitgebreide behandeling van deze elementen, inclusief attestaties en bibliografie, verwijs ik de lezer naar deze bijdragen.

1. Veen en ven

Het moderne Nederlands kent de twee onderscheiden woorden *veen* en *ven*, beide onzijdig. Volgens het WNT en VAN DALE betekent *veen* 1) de aard- of grondsoort die grotendeels is samengesteld uit gedeeltelijk verkoolde plantenstoffen, de grondstof voor turf en een synoniem van *moer*, 2) een streek waar de bodem uit dergelijke grondsoort bestaat, meer bepaald: land waar turf gegraven of gebaggerd wordt, ook als plaats- en streeknaam. Eveneens volgens WNT en VAN DALE is de betekenis van *ven* 1) naam voor kleine meertjes in de heide, ook door uitvening ontstane plas, in het mv. ook: streek waar zulke plassen liggen, 2) plaatselijk ook moerassig stuk grond, veenland (d.w.z. veenachtig land) en zelfs gras- of weiland. Hierbij valt op te merken dat de betekenis *ven* 'heideplas' geografisch beperkt is tot Noord-Brabant, Gelderland, Limburg en Antwerpen en *ven(ne)* met de betekenis 'gras- of weiland' tot de Nederlandse kuststreek, d.w.z. Noord-Holland, Groningen en Friesland.

Ven en *veen* zijn dus op het synchrone vlak duidelijk twee verschillende woorden, ieder met hun eigen specifieke betekenis. Dat is echter niet altijd zo geweest en in feite gaat het bij beide woorden in oorsprong om hetzelfde woord. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het Middelnederlands Woordenboek zowel *vene* (*veen*) als *venne* vermeldt met de betekenis 'veen, veengrond, veenland, moerassige weide etc.'. Voor de herkomst van het woord gaan de etymologen en taalhistorici uit van een hypothetisch Germaans woord **fanja-*, wat in het Wgm. van (nominatief-datief) **fāni* - **fanja* door i-umlaut evolueerde tot (nominatief-datief) *fēni* - *fennie*, zoals bijvoorbeeld in het Os. Men vindt het woord over de meeste Germ. talen verbreid met een gemeenschappelijke betekenis die men kan omschrijven als 'moeras, slijkerige bodem, veenland en dgl.', bijv. Os. *fēni* 'moeras, veen', On. *fen* 'moeras', Oe. *fen(n)* 'slijk, moeras', Ohd. *fenni*, *fenne* 'moeras', Mnl. *vēne*, *veen*, Mnd. *vēn* 'moeras, veen' en verder Got. *fāni* 'slijk'. Het woord werd bovendien in het Frans ontleend als *fange* (geatt. 1160) 'modder, slib, slijk' en *fagne* 'veenmoeras' (geatt. 13de eeuw, Waals) en in het It. als *fango* (geatt. 1292) 'modder, slijk, slijk, modderpoel' en (regionaal) *fanga* 'dikke modder, moeras'.

In latere stadia van de ontwikkeling is het woord in de diverse Germ. talen op taalspecifieke manier fonetisch verder ontwikkeld, maar bovendien is links en

rechts betekenisdifferentiatie opgetreden. Dat is o.m. het geval geweest in het Nederlands, waartoe ik mij wil beperken.

De fonetische evolutie van de nominatief verliep als volgt: de nominatief *fāni* - was in het Wgm. door i-umlaut tot *fēni* - geëvolueerd en verder door verdoffing van de eindvocaal tot *fēn(n)e*, de vorm die gangbaar was in het Nederlands van de 9de eeuw. Later werden in onze taal de beginconsonanten van woorden verzacht, d.w.z. van stemloos werden ze stemhebbend. Zo was in de 11de eeuw de f- tot v- geworden en dus de nominatief *fēne* tot *vēne*, waarin, het weze opgemerkt, de eerste -e- in open lettergreep stond. Nu werden in het Nederlands rond 1100 alle korte vocalen in open lettergreep gerekt en zo ontstond de Mnl. nominatief *vēne*.

Ook bij de datief *fanja-* werd de stamklinker -a- tot -e- door umlaut onder invloed van de -j-, maar bovendien veroorzaakte deze -j- de zogenaamde geminatie van de -n-, d.w.z. de -n- werd verdubbeld en de -j- verdween, zodat de datief *fenne* ontstond, met -e- in gesloten lettergreep. Door verzachting van de beginconsonant ontstond hieruit in de 11de eeuw *venne*. Kortom, in het Mnl. van ca. 1000 luidde het woord voor 'veen, moeras, etc.' in de nominatief *vēne* en in de datief *venne*, maar vanaf ca. 1100 in de nominatief *vēne* en in de datief *venne*. Dergelijke afwisselingen lang-kort zijn in de geschiedenis van de taal gewoonlijk verdwenen door analogische gelijkmaking. Bij woorden uit de klasse van *veen* (Nja-stam) is de afwisseling van lange en korte vocaal normaliter opgeheven ten voordele van de korte vorm: bijv. nominatief **badi-*, datief **badja-* moest klankwettig leiden tot nominatief **bēde*, datief *bedde*, maar de korte vorm is in heel de verbuiging doorgedrongen, m.a.w. Mnl. nominatief/datief *bedde*, Ndl. *bed*. Bij *vēne* - *venne* heeft een dergelijke gelijkmaking zich ook voorgedaan, maar ze is in de twee richtingen gebeurd en bovendien regionaal in verschillende richting, zodat in het Mnl. twee woorden ontstonden. Uit de nominatief *vēne* ontstond het woord (nominatief-datief) *veen* - *vene* en uit de datief *venne* ontstond het woord (nominatief-datief) *ven* - *venne*. Niet alleen ontstonden op die manier twee vormelijk verschillende woorden. Ze evolueerden ook semantisch op een verschillende manier in verschillende regio's van het Nederlandse taalgebied. Hoe die evolutie precies gebeurd is in ruimte en tijd, valt bij gebrek aan de nodige voorstudies niet tot in de kleinste details uit te maken, maar de grote lijnen lijken mij duidelijk.

Om daarin een inzicht te krijgen heb ik alle oude attestaties van plaatsnamen met *veen/ven* en ook de oude attestaties van de soortnaam *vene/venne* bij elkaar gebracht. Daaruit is gebleken dat reeds in de 12de eeuw twee woorden, *vene* en *venne*, waren ontstaan, beide met de betekenis ‘veen, veenland, moerasland’. De twee woorden werden echter niet door elkaar gebruikt, maar ze waren duidelijk geografisch gespreid. Geografisch enigszins simplifiërend, komt het erop neer dat *vene* gebruikt werd in het Noorden, d.w.z. het grootste deel van het huidige Nederland, en *venne* in het Zuiden, d.w.z. nederlandstalig België en zuidoostelijk Nederland, beide woorden echter, het weze herhaald, met de betekenis ‘veen, veenland etc.’ In het noordelijk gebied luidde het woord vanaf de 13de eeuw *veen* en het bleef in die vorm en met dezelfde betekenis bewaard tot op de dag van vandaag. In het zuidelijk gebied werd ‘veen’ aangeduid met *venne* en dat bleef zo tot in de 17de eeuw. Op het einde van de 16de eeuw heten *veen*, *veenland* en *veenbessen* daarom bij de Zuid-Nederlander KILIAAN respectievelijk *ven(ne)*, *venland* en *venbesien* en in dezelfde periode lezen we: *De broecken ende bempden, daer die torven vuytgesteken wordden, wordden ook Vennen genoempt*. Daarna (of vermoedelijk ten vroegste vanaf 1550) kreeg *venne*, *ven* er de huidige betekenis ‘ven, waterplas in de heide etc.’ Voor ‘veenland’ gebruikte men in het zuidelijk gebied andere termen zoals *moer*, *goor* en plaatselijk zelfs *peel*. In Noord-Nederland had ondertussen *venne* vanaf de 13de eeuw de betekenis ‘weide’ ontwikkeld. Ook elders (bijv. Friesland) trad *fenne* (v.) ‘weide’ als jongere differentiëring pas op na de 14de eeuw.

Overzicht:

	Nom. fāni	Dat. fanja
eeuw		
9e	fĕn)ne	fenne (‘veen’)
11e	vĕn(n)e	venne (‘veen’)
ca.1100	vĕne	venne (‘veen’)
	verdere evolutie	verdere evolutie
	vanuit nominatief tot	vanuit datief tot

	VĒNE 'veen'		VENNE 'veen'	
	Nom.	Dat.	Nom.	Dat.
12e	vēne	vēne/vēnne 'veen'	venne	venne (Zndl. 'veen')
13e	vēne, veen	vēne, veen 'veen'	venne	venne (Zndl. 'veen, Nndl. 'weide')
15e	veen	vēne, veen 'veen'	venne	venne (Zndl. 'veen, Nndl. 'weide')
16e	veen	vēne, veen 'veen'	ven(ne)	ven(ne) (Zndl. 'veen, Nndl. 'weide')
ca.17e			ven(ne)	ven(ne) (Zndl. 'ven')

Waarom het woord voor 'veen, veenland etc.' in het noordelijk gebied *veen* en in het zuidelijk gebied (althans tot de 17de eeuw) *venne* is geworden, is niet duidelijk, maar ik vermoed dat het te maken heeft met het overwegend gebruik van respectievelijk de nominatief en de datief van het woord in het Mnl., wat dan zelf te maken heeft met het tijdstip van de veenuitbating. In het kort komt de gedachte hier op neer. Het woord *vēne-venne* betekende oorspronkelijk 'veenland, moerasland etc.' en pas later 'de veenstof, veenspecie' (men vergelijkte met *heide*, *peel* en Engels *moor*, *fen*, termen die eerst een terrein aanduiden en later het product van dat terrein). Aanvankelijk gebruikte men het woord dus om een entiteit in het landschap te benoemen: men sprak van het *hout* (d.i. bos), de *heide*, de *akker*, het *veen* etc., en die terreinwoorden traden vaak op in de datief: *aan het bos*, *in het bos*, *op de heide*, *aan het veen* etc. Wanneer dergelijke woorden later werden gebruikt voor het product van het terrein, dan lagen nominatief en accusatief meer voor de hand: *iemand steekt veen of koopt veen*, *dit veen is slecht veen* etc. Welnu, het gebied waar de vorm *veen* zich heeft doorgezet, is precies het gebied waar de georganiseerde veenexploitatie vroeg op gang kwam (Noord- en Zuid-Holland ca. 950 en vlug daarna Friesland, Groningen en Drente) en in dat gebied zal men ook eerst het woord vaak hebben gebruikt als stofnaam. In bijv. Noord-Brabant en Antwerpen kwam de

commerciële moeruitbating pas in de 13de-14de eeuw op gang, m.a.w. toen *venne* er reeds goed ingeburgerd was voor 'veenland', zodat men de veenspecie er ook *venne* zou genoemd hebben, ware het niet dat men er andere termen zoals *moer* gebruikte.

Dat het woord *venne*, *ven* in (grosso modo) het zuidelijk en zuidoostelijk gebied 'ven, heideplas' ging betekenen en daarentegen 'moerassig weiland' in het noordelijk gebied, valt m.i. te verklaren vanuit de aard van de plaatselijke veenen turfexploitatie en de aard van bodem en bodemgebruik. Zo is het duidelijk dat kleinschalige 'lukrake' veenontginning voor eigen gebruik en grootschalige georganiseerde ontginning ieder het landschap op hun specifieke manier aantasten en wijzigen en zo hun eigen invloed doen gelden op de betekenisevolucie van de termen die dat landschap benoemen. Wat er na veenexploitatie met het terrein gebeurde, hing immers af van de omstandigheden. De vroegste georganiseerde ontginning betrof die van het laagveen. In de Nederlanden gold dat, zoals gezegd, voor Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Holland, waar de ontsluiting van veengebieden ca. 950 begon, waarna ze zich reeds vlug uitbreidde via Friesland en Groningen naar Drente; pas veel later kwam de exploitatie in Noord-Brabant en Limburg op gang. Die laagveengebieden werden na exploitatie mettertijd vaak tot grasland omgevormd omdat de veenbodem door ontwatering zo laag boven de grondwaterspiegel kwam te liggen dat hij ongeschikt werd voor de landbouw. Het veen maakte er op veel plaatsen reeds vrij vroeg plaats voor grasland, waardoor het woord *veen* (mede via de frequente datief *venne*) de bet. 'grasland' kon ontwikkelen. Voor die evolutie kan men vergelijken met termen zoals *meers* en *broek*, met ontwikkeling 'moeras' > 'drooggelegd moeras' > 'weide', of met *mortel*, ontwikkeld van 'mortelspecie' > 'slijk, modder' > 'drassig terrein' > 'beemd, weiland' en zelfs 'ven'.

In Noord-Brabant en in het noorden van de provincie Antwerpen kwam de commerciële moeruitbating later (13de-14de eeuw) op gang. Maar zoals elders is er bovendien in Noord-Brabant, Limburg en de Kempen vanaf de Middeleeuwen tot in de 19de eeuw onafgebroken aan turfwinning gedaan voor eigen gebruik. Waar er veel moerland aanwezig was en de bevolking schaars, gebeurde dit afturven vrij ongedisciplineerd en er werd, zoals CROMPVOETS voor Noord-Brabant en de Peel opmerkt, '*maar gestoken waar men graag stak*', waarna men het terrein, al dan niet vol 'boerenkuilen' vaak in de steek liet.⁶ Als de bodem er

6 CROMPVOETS 1981:40.

zich toe leende en als de behoefte daartoe bestond, werd het terrein ontgonnen voor de landbouw (bijv. Huibergen en Nieuwmoer), maar op veel plaatsen evolueerde het tot heide (*sijnde alle vuytgedolven moeren ende nu gemene heijde*)⁷ nadat de zandbodem was blootgekomen (N.-Brabant, Antwerpse en Limburgse Kempen), wat leidde tot stuifduinen bij onvoldoende beplanting. Zo is bijv. de Kalmthoutse heide met haar vennen grotendeels ontstaan na uitgraving van de turf die tijdens de Middeleeuwen een groot deel van het gebied bedekte. In de vermelde agrarisch minder interessante gebieden bleven van het veengebied de veen- of moerputten en hun heide-omgeving over, zodat het niet hoeft te verwonderen dat *ven(ne)* (de 'zuidelijke' vorm van *veen*) de bet. 'heideplas' ontwikkelde. Dat kon des te gemakkelijker gebeuren omdat de bet. 'veen' er verdween, mede doordat op veel plaatsen termen zoals *moer* (vgl. eng. Moors) en (minder vaak) *goor* werden gebruikt ter aanduiding van veenterreinen. Kortom, de benaming *ven/veen* bleef overal bewaard als terreinaanduiding, maar de betekenisinhoud wijzigde zich plaatselijk verschillend, afhankelijk van welke wijzigingen plaatselijk optraden in het terrein.

2. Lo

Laten we nu even het element *lo* bekijken. Men kan in het Nederlands drie etymologisch en semantisch verschillende woorden *lo* onderscheiden. Een eerste *lo* betekent 'run' en is m.a.w. de aanduiding voor de afgeschilde en fijngemalen boomschors die bij het leerlooien gebruikt wordt. Dit *lo* zal ik verder buiten beschouwing laten, om mij te concentreren op de twee andere, die beide topografische termen zijn. Het zijn twee woorden van totaal verschillende oorsprong die beide echter door een speling van het lot (i.c. de werking van de zogen. 'klankwetten') tot *lo* evolueerden. Ze geraakten beide gefixeerd in toponiemen maar verdwenen als appellatieven uit de taal (afgezien van Eng. *lea*). Ten eerste is er het *lo* waarvan men lang gedacht heeft dat het zoiets als 'bos' moet hebben betekend, maar waarvan men later is gaan inzien dat de oorspronkelijke betekenis meer bepaald 'open plaats in het bos' geweest moet zijn. Men beschouwt het als 'verwant' met o.a. Lat. *Lūcus* '(heilig) woud' en Lat. *lux* 'licht' en men treft het in de verschillende Germaanse talen aan als Ohd. *lôh*,

7 LEENDERS 1989:52.

Dt. *Loh*, Oe. *Lēah*, Mnl. *lō* etc., woorden die teruggaan op een Germaanse oervorm **lauha*.

Daarnaast is er een tweede *lo*, dat uitgebreid geattesteerd is en in een ruim gebied bekend geweest is met de betekenis 'poel, plas, moeras, zompig gebied, later ook natte weide en dgl. De etymologie van dit *lo* is lang duister gebleven maar ik meen duidelijk te hebben kunnen aantonen dat het woord etymologisch identiek is aan het Latijnse *lacus* en dat men voor het Germaans moet uitgaan van **lahwa* en, met zogenaamde grammatische wisseling, **lagwa*. Daarvan evolueerde **lahwa* tot Ohd. *lô*, *lau*, *laue*, Mhd. *lô*, *lâ*, Mnd. *lô*, Dt. *Loh*, Oe. *lea*, Mnl. *lo*, *looi*, *louw* en **lagwa* tot Os. en Oe. *lagu*, dat men aantreft in namen op *-lage*, waarin het dan vaak alterneert met *-lo*. Bij al deze woorden gaat het grosso modo steeds om dezelfde betekenis: oorspronkelijk 'plas, poel' en later eventueel 'moeras, drassige grond, natte weide etc.'. De oorspronkelijke betekenis vindt men nog tot in het Mhd. en Mnd. maar ook de secundaire betekenis 'moerassige weide, drassige grond etc.' treedt in het Mhd. en Mnd. reeds op. In het Oe. en Os. treft men *lagu* en *lag(a)* aan met de betekenis 'vijver, meer, poel etc' en verder is er Me. *laie* 'plas, poel' en Oe. **lagge* 'moeras, drassige weide'. Het Ono. kent gelijkaardige woorden en betekenissen.

Kortom, ons tweede *lo* duidde oorspronkelijk een natuurlijke waterplas aan, ten onzent waarschijnlijk meestal wat wij thans gewoonlijk een *ven* noemen.⁸ De latere betekensevolutie van 'poel' naar 'moerassige weide en dgl.' hoeft niet te verwonderen. Poelen en plassen vormden een markant natuurlijk gegeven en waren daardoor a.h.w. voorbestemd om tot toponiemen aanleiding te geven. Op talrijke plaatsen ontstond daardoor een toponiem *Het Lo*, al dan niet met een onderscheidende bepaling, waarvan de benoemingsradius niet beperkt bleef tot de eigenlijke plas, maar zich uitbreidde tot de omgeving. Zo kon de naam van de plas ook gaan slaan op de aangrenzende weilanden, werden weilanden of andere terreinen benoemd naar een aangrenzende plas, of bleef de naam bewaard voor de weilanden aangelegd op een voormalige, drooggelegde poel. Daardoor kon *lo* gemakkelijk de betekenis 'moerassige weide' ontwikkelen, wat in het Mhd. gebeurde en in het Eng. *lea* werd bestendigd. Men kan deze evolutie vergelijken met die van terreinwoorden zoals *broek* en *meers*, beide met de

8 In dit verband valt op te merken dat *lo*-namen vooral bijzonder talrijk zijn in het gebied waar Mnl. *venne* de betekenis 'heideplas' ontwikkelde. Dat *lo* als appellatief uit de taal verdween, ook daar, waar het blijkens de talrijke toponiemen ooit zeer courant was, kan zijn verklaring vinden in het feit dat *ven* 'poel' er het oudere appellatief *lo* 'poel' heeft verdrongen.

oorspronkelijke betekenis 'moeras' en later 'natte weide'. Ook bij *veen-venne* gebeurde, zoals daarstraks vermeld, plaatselijk een gelijkaardige evolutie van 'veenland' naar 'weide'.

Wat er ook van zij, we kennen twee terreinwoorden *lo*, enerzijds *lo* 'open plek in bos etc.', anderzijds 'poel, moeras etc.' en dat geeft natuurlijk problemen bij de verklaring van toponiemen. Zowel in veldnamen als in nederzettingsnamen zijn immers beide *lo*'s mogelijk en bij de meeste namen is moeilijk uit te maken met welk *lo* precies rekening moet worden gehouden. Soms heeft men geen enkel houvast, soms zijn er aanwijzingen in de ene of andere richting, zoals bijv. de vormen waarin de naam is overgeleverd, gegevens uit de lokale geschiedenis of de aard van het eerste lid in samengestelde namen.

Het is niet alleen moeilijk om uit te maken welk *lo* in een naam steekt, men zal evenmin zonder meer kunnen uitmaken op welk stadium van de betekensevolutie het element bij de naamgeving werd gebruikt. Wel valt bijv. aan te nemen dat (bij *lo* 'poel') oudere namen met het appellatief *lo* in de betekenis 'poel' werden gevormd, terwijl aan jongere namen (alleen veldnamen?) *lo* met een secundaire betekenis 'weide' ten grondslag kan liggen.

Nu is het wel opmerkelijk dat men in de toponymische literatuur vrijwel steeds spreekt over het eerste *lo* 'bos' en men ervan uitgaat dat nederzettingsnamen met -*lo* wellicht haast uitsluitend dit *lo* bevatten. Het tweede *lo* 'poel etc.' komt zeer weinig aan bod en dat is wel eigenaardig want *lo*-namen duiden vaak (oorspronkelijk) moerassige gronden aan en ook het eerste lid in veel binnen- en buitenlandse toponiemen wijst erop dat *lo* een **vochtige** plaats was (nat, water, riet etc.). Bovendien zijn er een aantal namen waar men geen weg mee weet omdat men mordicus aan *lo* 'bos' wil vasthouden. Een paar voorbeelden wel ik hier kort vermelden. Het meest relevante is misschien dat van *Fischeln* nabij Mönchen-Gladbach; deze naam verschijnt in 943 als *Fiscolo* en wordt door GYSSELING in zijn Toponymisch Woordenboek verklaard als 'vis' + *lo* in de betekenis van 'bosje op hoge zandgrond'; de auteur merkt daarbij op: *Die Veranlassung zu solcher Namengebung ist aber unbegreiflich.*⁹ Dezelfde naam bestaat in Engeland, nl. *Fishley*, waarbij EKWALL opmerkt dat men deze naam bezwaarlijk kan verklaren als 'een *lo* "bos" waar vis werd gevangen' (*Hardly 'LĒAH where fish were caught'*) en hij suggereert dan maar dat er misschien ooit een

9 GYSSELING 1960:358.

Oe. woord *fisca bestaan heeft met de betekenis 'visser'.¹⁰ Het zal echter duidelijk zijn dat het bij *Fischeln* en *Fishley* gaat om 'vispoel'. In dezelfde sfeer liggen *Otterlo* of *Beverlo*, waarbij GYSSELING opmerkt: *Een naar de betekenis even zonderlinge samenstelling als Fischeln*.¹¹ Ze is helemaal niet zonderling met *lo* 'poel'. Ook bij andere probleemgevallen biedt deze interpretatie een oplossing: bij *Vorsel* en *Rijkevorsel* kan het gaan om benoeming naar de dieren (kikkers) die zich in dgl. waterplassen ophielden, bij *Geel* (geel-lo) om benoeming naar de kleur van de ondergrond en dan kan men die naam vergelijken met Eng. *Sawley* 'sallow lea', waarin *sallow* 'vaalbleek, vuilgeel'.¹² Namen als *Baarle*, met *baar* 'bloot, bar' en *Kallo* (kaal-lo) kunnen verwijzen naar een plas of moeras zonder omgroeiing of begroeiing en *Gierle* 'modderlo' zal veeleer slaan op een 'modderpoel' dan op een 'modderbos'.

Deze enkele voorbeelden moeten hier volstaan om te illustreren dat men bij nederzettingenamen in ieder geval vaker rekening zal moeten houden met *lo* 'poel' dan totnutoe is gebeurd, waardoor een aantal van die namen zeker een meer plausibele verklaring zullen krijgen. Of dat ook geldt voor *Venlo* zal verder moeten blijken.

3. Venlo

Wat betekent nu de naam *Venlo* in het licht van de voorafgaande bespreking van de afzonderlijke elementen? Is het 'aan de ven(nen)bossen', 'aan de ven(nen)poelen', 'aan de veenbossen', 'aan de veenpoelen' of 'aan de moerasbossen'?

Voor het antwoord op die vraag moeten we eerst even terugkeren naar *veen* en *ven*. Men zal zich herinneren dat *Venlo* voor het eerst vermeld wordt in ca. 1000 als *Uennelon*.¹³ Zeker indien we ervan uitgaan dat de naam een stuk ouder is dan

10 EKWALL 1990:180.

11 GYSSELING 1960:139.

12 EKWALL 1990:405.

13 Zie noot 3. Latere attestaties: 1170 kop. 16e *Venla* (KÜNZEL 367, VAN BERKEL 241), 1262 *Venle* (HERMANS 1990:20), 1270 *Venle*, *Venela* (ibid.), 1272 *Venle* (CAMPS 1979:425-426, LINSSEN 1961:2), *Venlo* (VAN BERKEL 241), 1343 *Venle* (stadsakte, CAMPS 1993:16), 1586 *Vendtloo*, *Vendloo*, *Vendlo*, *Venloo* (Beschrijvinghe), 1653 *Venloo* (VAN SLICHTENHORST 60), *Venloe* (idem 61-129)

de eerste vermelding¹⁴, valt uit de vorm *Uennelon* niet zonder meer op te maken of *venne*- er enkelvoud of meervoud is en evenmin of het gaat om een datief of nominatief; de dubbele -n- wijst wel op mv. of datief (men denke aan *fanja- en de verdubbeling veroorzaakt door de -j-) maar ze kan ook een poging zijn (en is dat waarschijnlijk) om de korthed van de stamklinker weer te geven. Wat we wel weten, is dat *venne*- hier niet 'ven' kan betekenen, want die betekenis is pas veel later ontstaan, en bovendien weten we dat *venne* het 'zuidelijke' equivalent was van het Noord-Nederlandse *vēne*. Het *venne*- in Venlo betekent dus 'veen, veenland, moerasland'. VAN SLICHTENHORST had het bijgevolg bij het rechte eind wanneer hij in 1653 vermoedde dat Venlo wellicht genoemd is '*na sijn turfachtighen en veenighen grond*'.¹⁵

En hoe valt het tweede lid van *Venlo* te interpreteren, als lo 'bos' of als lo 'poel, moeras'? Daarover kan natuurlijk geen definitief uitsluitsel worden gegeven, maar ik vermoed dat we hier te maken hebben met lo 'poel, moeras'. Ten eerste heeft 'aan de veenpoelen' of 'aan de veenmoerassen' meer zin dan 'aan de veenbossen' of eigenlijk 'aan de open plaatsen in het bos met veen'. En ten tweede past die naam beter in de oude topografie van Venlo. De nederzetting kwam tot stand in een streek die rijk was aan veengebieden en nabij een uitgestrekt veen.¹⁶ In de 19de eeuw en nog rond de eeuwwisseling vond men overigens volgens UYTENBROECK nabij de stad nog veel waterpoelen en uitgedroogde waterpoelen die op veenontginning wijzen, bijv. de *Venkuilen*.¹⁷

Hetzelfde naamgevingsmotief als bij *Venlo* ligt aan de basis van de naam *Loon op Zand*, waarin 'op 't Zant' een latere toevoeging is, wellicht verwijzend naar de zandheuvelds en zandduinen die er lagen. De plaats lag zoals Venlo in een veenof moergebied en heette oorspronkelijk eveneens *Venloon* of *Loon*.¹⁸ Bij deze

14 Wat waarschijnlijk is, want zelfs de St.-Martinuskerk dateert van vóór het jaar duizend (CAMPS 1993:8).

15 VAN SLICHTENHORST 1653:60. Vergelijk de verklaring van *Loon op Zand* door VAN OUDENHOVEN (1649:40): *van wegen de Vennen ende Moeren daer gelegen*. Vergelijk voor het eerste lid ook KEULLER (1843:10), die *Venlo* verklaart als 'broek + heuvel', 'want *ven* wil zeggen *veen*, *broek* of *moeras*'.

16 Zie bijvoorbeeld de kaart in VAN SLICHTENHORST 1653:58 en CAMPS 1993:70.

17 UYTENBROECK 1908:45.

18 1233 *Lon* (VAN BERKEL 141), 1267 *Vello* (Oork. Tongerlo 1:276), 1269 kop. 1768 *Venloen* (VAN BERKEL 141), 1287 *Venloe* (ibid.), 1298 *Velloen* (Oork. Tongerlo 1:38-42), 1306 *Venloen* (Oork. Tongerlo 1:140), 1649 *Venloon* (VAN OUDENHOVEN 1649:40). De naam *Loon* (dat.mv.) wordt door VAN BERKEL verklaard als 'nederzetting bij, in de bossen'. Veeleer zal het gaan om 'aan de poelen', waardoor de afwisseling *Loon/Venloon* begrijpelijk wordt, namelijk met *Venloon* als expliciterende variant 'aan de veenpoelen', Vergelijk VAN OUDENHOVEN (1649:40): *Venloon, gemeijnelijck Loon op 't Zant, om de groote ZantBergen ende Duynen daer ende ontrent liggende, draeght den naem van Venloon van wegen de Vennen ende Moeren daer gelegen (...)* *Inden jare 1541 ende 1590 raeckten de moeren hier in brant*. Men vergelijk ook *Veenendaal*, dat in de 16de eeuw *Veenlo* heette en ligt in een depressie die destijds gekenmerkt werd door veengronden (VAN BERKEL 239).

naam gaat het weer om een datief mv., met de betekenis ‘aan de veenmoerassen, aan de poelen’, een verklaring die ook geldt voor de gelijknamige plaats *Loon* in Drente. Namen die een verwante betekenis hebben zijn *Vinkel* en *Vinkenbroek*, waarin *vinke* steekt, een benaming voor ‘slechte turf’. Een met *Venlo* te vergelijken Engelse naam is *Finningley*, de naam van een laag gelegen dorp in Nottinghamshire, rond het jaar duizend geattesteerd als *Feniglei* en waarin het eerste lid het Oe. *fynig* is met de betekenis ‘moerassige plaats’¹⁹, m.a.w. zowat identiek aan ons ‘veen’; de naam betekent dus ‘veenlo’ of ‘venig lo’ en is dan weer te vergelijken met de naam *Fennymere* (Shropshire), die ‘venige waterplas’ betekent.²⁰

Tot zover het relaas over de betekenis van de naam *Venlo*, die (bis repetita placent) zoveel betekent als ‘(nederzetting) aan de veenpoelen, aan de veenmoerassen’.

4. Enkele andere lo-namen

Tot besluit wil ik nog enkele lo-namen vermelden die in de literatuur met *lo* ‘bos’ worden verklaard maar die m.i. veeleer *lo* ‘poel’ bevatten, mede gezien de aard van het eerste lid.²¹ Er zijn in ons taalgebied honderden, misschien wel duizenden, toponiemen met -lo. Ik heb daarvan alleen de nederzettingsnamen (namen van gemeenten, dorpen, steden) op een rijtje gezet en dat zijn er toch al vlug een paar honderd. Alleen uit het eerste lid valt bij een aantal van die namen geen conclusie te trekken m.b.t de status van het grondwoord -lo. Ik denk bijv. aan lo-namen met als eerste lid een voorzetsel of een woord dat de grootte of een windrichting aanduidt (namen zoals *Bredelo*, *Grotel*, *Langelo*, *Langerlo* en *Langlo*, *Oosterlo*, *Oplo*, *Westerlo*, *Zuidloo* etc.). Ook bij boomnamen als eerste lid zijn beide interpretaties van *lo* mogelijk (zoals in *Berkolo*, *Boekel*, *Boekelo*, *Bokel*, *Eeklo*, *Eiklo*, *Elslo*, *Espelo*, *Hasselo*, *Hulslo*, *Hulsterlo*, *Lintelo*, *Lillo*, *Lille*, *Lindelo* etc.) evenals bij namen waarvan het eerste lid een persoonsnaam is (bijv. Bavo

19 EKWALL 1990:180.

20 EKWALL 1990:178.

21 Een meer uitgebreide bijdrage over lo-namen hoop ik later te leveren.

in *Bavinkel* en *Bavel*, *Fraward* in *Vladslo*, *Fulco* in *Volkel*, *Hariko* in *Harculo*, *Papo* in *Papinglo*, *Sibica* in *Sibculo* etc.). Daarnaast treffen we echter nog meer dan 150 verschillende elementen aan als eerste lid van lo-namen. Slechts enkele daarvan wil ik nog even bekijken omdat ze een meer plausibele combinatie vormen met lo 'poel' dan 'bos'.

Zo zijn er de namen *Bussel* en *Bussloo*, waarvan het eerste lid 'bos' bezwaarlijk te combineren is met lo 'bos', want dan zou de naam betekenen: het 'bosbos' of 'bos in open plaats in bos'.²² In *Maasbommel* en *Zaltbommel* vermoedt men de woorden *boom* en *lo*, wat de eigenaardige combinatie oplevert van 'boombos' of 'open plek in het bos met bomen'.²³ Men kan bij deze naam denken aan een poel omzoomd met bomen, maar wellicht kan men beter vergelijken met *Bommel* en *Den Bommel*, oorspronkelijk de naam van een polder maar later nederzettingsnaam, waarvan men behalve de interpretatie 'boomlo' ook gezegd heeft dat hij samenhangt met het woord *bommel* 'venige klont'.²⁴ De naam *Bommel* kan m.i. inderdaad ontstaan zijn uit *bommel-lo en dan zoveel als 'veenlo' betekenen. Van de toevoeging *Zalt-* in de naam *Zaltbommel* neemt men aan dat ze misschien verwijst naar de middeleeuwse handel in Zeeuws zout.²⁵ Daar uit veen ook zout werd gewonnen, lijkt de interpretatie 'zoutveenlo' best aannemelijk.

De naam *Elft* is in de 9de eeuw geattesteerd als *Aluitlo*, waarin *alvit* 'zwaan' steekt; verklaring van deze naam als 'zwanenpoel' lijkt mij logischer dan 'zwanenbos', zoals door anderen is voorgesteld.²⁶

Dan zijn er de namen die veeleer kunnen verwijzen naar de ondergrond van een poel dan van een bos, bijv. *Lemele*, waarin leem 'klei', of *IJzerlo*, waarin ijzer wijst op de oerhoudende grond, net zoals in de namen *Oerle*, *Oirlo*, *Oler*, *Olen* (1381 *Op oerle*). En tenslotte, om nog één voorbeeld te noemen, de namen waarvan het eerste lid 'moeras' betekent of 'slijk, modder', zoals *Goirle*, *Goorle*, *Gortel*, *Mierlo*, *Mossel* en in Duitsland *Hordel* en *Hurl*.²⁷

22 VAN BERKEL (1995:38): *Bussel* (Noord-Brabant), 1306 *Bussele*, afleiding of samenstelling met *bus* 'bos'. *Bussloo* (Gelderland), *bus* 'bos' + *lo* 'bosje op hoge zandgrond'.

23 VAN BERKEL (1995:144): *Maasbommel* (Gelderland), 1144 *Buomele*, 1294 *Masebommel*; (1995:267): *Zaltbommel* (Gelderland), 850 kop. 11e in *Bomala*, 999 kop. 12e *Bomele*, 10e/11e *Bomilo*, misschien boom + lo 'boombos' (DE VRIES 1961:287 'boombos'; KÜNZEL 1989:414 geeft voor deze naam geen verklaring).

24 Respectievelijk DE VRIES 1961:49 en VAN BERKEL 1995:28.

25 VAN BERKEL 1995:267; ook DE VRIES 1961:287.

26 GYSSELING 1960:310; KÜNZEL 1989:127.

27 Voor *Hordel* en *Hurl*, zie GYSSELING 1960:511,527.

Aangehaalde literatuur

- Beschrijvinghe = Beschrijvinghe Der Stadt van Venloo ende haer stercte, hoe ende in wat manieren de selue beleighert beschoten ende victorieuselijck ghewonnen is, Antwerpen, 1586.
- CAMPS H.P.H. (1979). Oorkondenboek van Noord-Brabant, 's-Gravenhage, 1979.
- CAMPS R. & HUIJS T. (1993). Historisch Vademecum Venlo 650 jaar stad, publicaties van het Gemeentearchief Venlo, deel I, Venlo, 1993.
- CLAES F. (1991). Verschuieren Groot geïllustreerd Woordenboek, Antwerpen, 1991⁹.
- CROMPVOETS H.J.G. (1981). Veenderijterminologie in Nederland en Nederlandstalig België, Amsterdam, 1981.
- DE VRIES J. (1961). Etymologisch Woordenboek. Waar komen onze woorden en plaatsnamen vandaan?, Utrecht/Antwerpen, 1961.
- EKWALL E. (1990). The concise Oxford Dictionary of English Place-Names, Oxford, 1990⁴.
- GYSSSELING M. (1960). Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226), 1960.
- HERMANS F.J. (1990). Tolheffing in Venlo in de late middeleeuwen, in: *Venlo's Mozaïek, Hoofdstukken uit zeven eeuwen stadsgeschiedenis*, Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, Maastricht, 1990.
- KEULLER L.J.E. (1843). Geschiedenis en Beschrijving van Venloo, Venloo, 1843.
- KÜNZEL R.E., BLOK D.P. & VERHOEFF J.M. (1989). Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200, 2e druk, Amsterdam, 1989.
- LEENDERS K.A.H.W. (1989). Verdwenen Venen. Een onderzoek naar de ligging en exploitatie van thans verdwenen venen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad 1250-1750, Brussel, 1989.
- LINSSEN J. (1961). Venlo en de Graven van Gelre, in: *De Maasgouw* 80(1961,1), pp.2-14.
- Oork. Tongerlo = ERENS M.A., De Oorkonden der Abdij Tongerlo, deel I, Tongerlo, 1948.
- UYTTENBROECK H.H.H. (1908). Bijdragen tot de Geschiedenis van Venlo, I. Over Land en Volk tusschen Maas en Nederrijn en Venlo in 't bijzonder, Venlo, 1908.
- VAN BERKEL G. & SAMPLONIUS K. (1995). Nederlandse plaatsnamen. De Herkomst en betekenis van onze plaatsnamen, Utrecht, 1995.
- VAN OSTA W. (1994). Lo, looi, looien en verwanten, in: *Naamkunde* 26 (1994), 3-4, pp. 155-206.

VAN OSTA W. (1997). Veen, ven en Peel, in: *Naamkunde* 29 (1997), 1-2, pp. 31-61.

VAN OUDENHOVEN J. (1649). Beschryvinge vande Meyerye van 's Hertogen-Bossche, 1649.

VAN SLICHTENHORST A. (1653). Alle de XIV Boeken van de Geldersse Geschiedenissen..., Arnhem, 1653.